

DE PIJPENPOTTEN VAN GOUDA

door J. van der Meulen

Inleiding

Het eerste bericht over pijpenpotten komt in het Goudse archief voor op 1 september 1637, als Melsert Maertensz. het alleenrecht verwerft om voor de tijd van zeven jaar "*tabackpijpenpotten*" te vervaardigen (1,2). Melsert vermeldt in zijn aanvraag, dat op vier plaatsen buiten Gouda ook potten gemaakt worden. Waarschijnlijk wordt hier verwezen naar de plaatsen Amsterdam, Leiden, Rotterdam, Gorinchem of Delft. In deze steden waren toen reeds meerdere pijpenmakers gevestigd.

Om eventuele concurrentie in de kiem te smoren verzoekt hij de stedelijke overheid om een boete van zes gulden te stellen voor ieder die onrechtmatig pijpenpotten produceert (3). Tot 12 juli 1650 behoudt Melsert Maertensz. het monopolie. Dan blijkt hij te zijn overleden en zijn weduwe vraagt, of het octrooi voor het maken van pijpenpotten dan op hun zoon Baerent Melsertsz. mag overgaan (1,4).

In 1676 beklagen de pijpenmakers zich bij het vroedschap wegens de grote onderlinge variatie van de potten (16). Dit levert problemen op bij het afdekken van de potten door het ontbreken van passende *kappen* (deksels). Zij doen het voorstel om voortaan de potten, waarvan de maten vastgesteld zijn, door een viertal pottenbakkers te laten maken (5). Het verzoek wordt gehonoreerd en gedurende twaalf jaar mogen Jan Scharenburg, Claes Claesz. Smient, Pieter Calff en Geertgen Dircx, de vrouw van Jan Block, pijpenpotten leveren. Zij zijn wel verplicht om aan de volgende bepalingen te voldoen:

- De potten moeten van "*goede witte aerde*" gemaakt worden en even groot zijn als het exemplaar, dat in het stadhuis bewaard wordt. (Helaas is het niet gelukt de afmetingen van deze standaardpot te achterhalen.)
- Als men twee of meerdere potten heeft besteld, moet men accepteren, dat de ene wat groter en de andere wat kleiner kan zijn dan de standaardpot.
- De potten moeten eerder wat groter dan kleiner zijn.
- Van de verkoop van iedere pijpenpot moet zes gulden worden afgedragen voor de armen. De pottenbakker ontvangt als loon 8 stuivers. Over de prijs van "*vrakke*" (beschadigd, met gebreken) potten moeten beide partijen overeenstemming zien te bereiken.

Niet geautoriseerde pottenbakkers die pijpenpotten maken, worden zwaar gestraft; de eerste overtreding wordt beboet met 25

gulden, de tweede keer kost dit 50 gulden. De helft van het geld is bestemd voor de armen en de andere helft voor de tipgever. Als men voor de derde keer betrapt wordt, mag men een half jaar zijn beroep niet meer uitoefenen.

Een jaar later krijgen Jan en Jacob Maerschallck (vader en zoon) op request van het gilde ook toestemming om "*witte potten*" te maken (17). Door sterfte van een van de eerder genoemde pottenbakkers of als uitbreiding wordt in 1685 aan Pieter Schaap toegestaan om pijpenpotten te maken (18).

Na afloop van het 12-jarig privilege in 1688 wordt het maken van pijpenpotten vrijgegeven. De bovenstaande bepalingen blijven evenwel gelden. Als toevoeging is opgenomen, dat de pijpenpot maximaal een duim (26 mm) mag afwijken van de standaard (6). In 1694 wordt de marge verruimd tot $1\frac{1}{2}$ duim. Uitdrukkelijk wordt vermeld, dat de pot slechts een fractie kleiner mag zijn (7). Ondanks de verruiming van de standaardmaat ontduiken enkele pottenbakkers de bepalingen en moeten door de knaap van het pottenbakkersgilde gewezen worden op de wettelijk voorgeschreven afmetingen (7).

Om concurrentie buiten Gouda zoveel mogelijk tegen te gaan wordt in 1750 een verbod uitgevaardigd tegen het uitvoeren van pijpenmakersgereedschap, zoals vormen, "*leedige pijppotten*", stolpen of kappen en trompetten (centrale haspel). Zelfs de vulling tussen de pijpen, de schrobbeles of "*gruijs*" valt onder deze bepaling (13). Alleen Gorinchem en Schoonhoven worden enige tijd later ontheven van het uitvoerverbod (14). De reden moet gezocht worden in het feit, dat in beide steden hoofdzakelijk grove pijpen gemaakt worden, waardoor zij geen mededingers zijn ten opzichte van het Goudse kwaliteitsprodukt.

De Maatschappij der pijpenmakers, opgericht in 1760, nemen twee voormalige pottenbakkers in dienst om potten en kappen te maken en de ovens te stoken. Dit is echter geen succes, want zij vonden het belangrijker om de stand van het bier in hun glas in de gaten te houden dan zich te bekommeren om de gang van zaken bij de oven. Al snel worden zij wegens hun slechte gedrag ontslagen.

De pijpenmakers verzoeken in 1764 (12) om zelf potten en kappen te mogen maken. Immers deze voorwerpen behoren tot de meest noodzakelijke gereedschappen en zij willen niet van derden afhankelijk zijn. Bovendien bestaat er onvrede over de prijzen en leverantie van de kappen. Zij beweren, dat de werkelijke kosten voor de kappen slechts 6 duiten (8 duiten = 1 stuiver) (11) bedragen. Zij moeten echter voor de grote kappen $2\frac{1}{2}$ stuiver en voor de kleine kappen 2 stuivers betalen. De pijpenmakers stellen voor de prijs van de kleine kappen vast

te stellen op 1 stuiver en 4 duiten (12,15) De pijpenmakers dreigen de pottenbakkers met harde maatregelen, als de voorgestelde prijs niet geaccepteerd wordt. De pottenbakkers weigeren om nog kappen te leveren, zolang de prijs niet vaststaat. Bovendien vragen wij zich af, waarom de Maatschappij geen nieuwe pottenbakker aanstelt die kappen gaat maken, als het prijsverschil zo groot is als de pijpenmakers beweren. De beschuldiging dat zij reeds langere tijd niet zouden leveren, wordt weerlegd met de opmerking, dat zij recent nog 78 kappen hebben afgeleverd en dat er nog een aantal klaar ligt om opgehaald te worden. Het verzoek van de pijpenmakers om zelf potten en kappen te maken wordt door de stedelijke overheid afgewezen. Uit de akte blijkt tevens, dat de potten en kappen op een draaischijf gemaakt worden. Met de hand gevormde kappen uit de 18e eeuw zijn tot nu toe nooit opgegraven in Gouda(15). De afmetingen van de kappen hebben zeer waarschijnlijk geen betrekking op de diameter maar op de hoogte van de kap, want uit afspraken tussen het pottenbakkers- en het pijpenmakersgilde, in 1764 en verlengd in 1787, blijkt het bakloon alleen afhankelijk te zijn van de prijs van de getonde turf. Is de prijs van de turf 2 tot $2\frac{1}{2}$ stuiver per ton, dan is het bakloon 6 stuivers; bij een kostprijs van $2\frac{1}{2}$ tot 3 stuivers bedraagt het bakloon $6\frac{1}{2}$ stuiver, enz. Over de grootte van de potten wordt in deze akte niet gesproken, waardoor we mogen aannemen, dat deze uniform is.

Uit een geschil tussen de pottenbakker en pijpenmakers in Schoonhoven blijkt, dat men daar 7 stuivers per pot betaalde, 4 duiten meer dan de "zetting" in Gouda. Dit wordt veroorzaakt door de langere aanvoerrote van de turf. De pijpenmakers beweren ook, dat in Gorinchem het bakloon slechts 6 stuivers bedraagt waarbij zij volgens de pottenbakker opzettelijk niet vermelden, dat de pijpenpot een gros pijpen minder bevatte, wat precies het prijsverschil van 4 duiten verklaart (23). Ondanks alle afspraken die in Gouda gemaakt zijn, proberen zowel de pottenbakker als de pijpenmaker de onkosten zoveel mo-

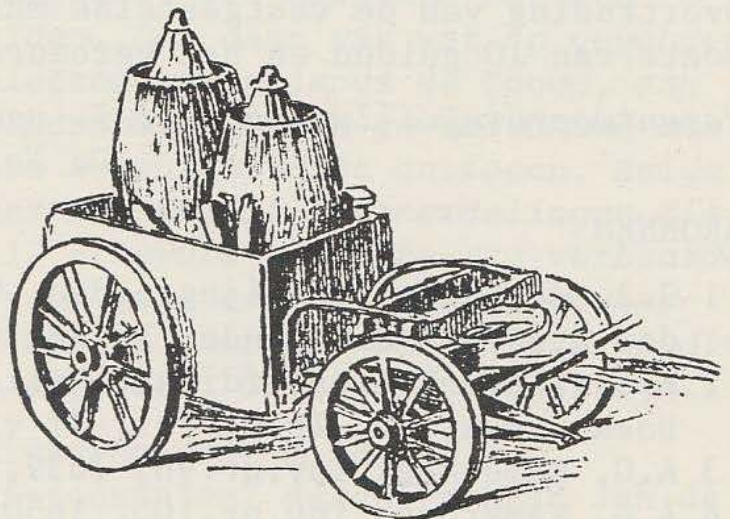
gelijk te drukken. Dit komt wederom tot uiting in een geschil waarbij de pijpenmakers zich beklagen, dat de oven gestookt wordt met goedkopere zwarte in plaats van de betere "*vriessche*" turf, hetgeen het baksel niet ten goede zou komen (20). Aangezien de pottenbakker sinds 1724 een stuiver per pot minder bakloon rekent en daardoor geen vergoeding hoeft te betalen voor eventuele misbaksels, is de pijpenmaker erbij gebaat, dat er aan het bakproces niets verandert.

De pijpenmakers gaan echter ook niet vrijuit, want zij hebben reeds een aantal

jaren de inhoud vergroot met een "*aangeboete*" rand, waardoor er meer pijpen in een pot kunnen. Tevens worden de potten "*zwaarder gestoft en gezant om des te rechter en beter pijpen te kunnen leveren.*"

De pottenbakkers beweren, dat het effect van het beter vullen met schrobbeles, de aangeboete opzetrans en het grotere aantal pijpen is, dat in 1683 twee pijpenpotten minder wegen dan één huidige pot, waardoor deze minder hanteerbaar wordt.

Het toenemende gewicht van de potten is reeds in 1760 aanleiding voor Huybert Maarschalk om het bakken van twee potten van de pijpenmaker Dirk Steenbergh te weigeren, omdat deze potten 120 pond wegen (19). De pottenbakker was echter verplicht alle aangeboden potten te bakken, maar Huybert blijft weigeren. Dit komt hem te staan op

een boete van 2 dukaten (ca. 7 gulden en 16 stuivers). Als reactie op dit voorval werd in Gouda besloten een commissie in het leven te roepen, bestaande uit de twee pottenbakkers Magnus Pluym en Francois Gibbon en de twee pijpenmakers Jacob Claris en Frans Verzijl, die moeten toezien op het gewicht van de potten (10).

De levensduur van de potten is gering. Waarschijnlijk ging een pot ten hoogste tien baksels mee en moest hij tussendoor al een aantal keren gerepareerd worden. De kappen konden waarschijnlijk langer in gebruik blijven. Aangezien relatief weinig restanten van dit gebruiksaardewerk bij opgravingen te voorschijn komen, is het mogelijk, dat restanten vermalen werden en hergebruikt. Ook bij de verkopen van gereedschappen door het pijpenpand (21) komen geen potten of kappen voor, wel trompetten, glasstenen en soms ook draagstokken (voor de pijpenpotten).

Op 1 augustus 1831 wordt afhankelijk van het pijptype een grotere diversiteit aangebracht in de afmetingen van de pijpenpotten (22):

- voor pijpen met een lengte van 29 duim (ca. 75 cm) of daarboven moet de pot een hoogte hebben van 8 palmen, 3 duim en twee strepen (= 32 Rijnlandse duim) hetgeen overeenkomt met 83,2 cm en een inwendige diameter van 36,4 cm. De pijpen mogen tot 36,4 cm boven de rand uit steken. Voor deze potten moet boven het gewone bakloon 20 cent extra betaald worden.
- voor cabaal-, maat- en kortere pijpen mogen de potten, met de poten meegerekend, niet hoger zijn dan 75,4 cm. De inwendige diameter is 31,2 cm. Hij mag gevuld worden tot 28,6 cm boven de rand.
- voor halve lange of korte pijpen worden halve potten gemaakt met een hoogte van 52 cm en een diameter van 26 cm. Deze mogen echter niet boven de rand gevuld worden.

Overtreding van de vastgestelde maten komt te staan op een boete van 10 gulden en het verbeuren van de pot.

Verantwoording illustraties: I. van der Want. Goudsche pijpen. De Natuur, 1906

BRONNEN

- 1 G.J. de Lange van Wijngaerden. Geschiedenis en beschrijving der Stad van der Goude. 2e deel, 1817
- 2 A.G.= Streek Archiefdienst Hollands Midden te Gouda. Kamerboek inv.nr.98, 1637, fol. 71 vs
- 3 A.G. Kamerboek inv.nr.98, 1639, fol. 74 vs
- 4 A.G. Kamerboek inv.nr.100, 1650, fol. 94

- 5 A.G. Kamerboek inv.nr.106, 9 sept. 1676, fol. 29 e.v.
- 6 A.G. Kamerboek inv.nr.108,12 aug. 1688, fol. 30
- 7 A.G. Kamerboek inv.nr.109,23 nov. 1694, fol. 51
- 8 A. Bruijn en P. van Hout. Een pijpenpot uit Gorinchem. Westerheem 31e jrg., nr.3 en 5, p.104-112 en 212-217, 1982
- 9 J. van der Meulen. Recente vondsten uit Alphen aan den Rijn PKN IX, 36, p. 90-95, 1987
- 10 A.G. Requestboek R, inv.nr.211, 17 mei 1760, fol. 135 vs
- 11 Dr. H.E. van Gelder. De Nederlandse munten. Spectrum, 1972
- 12 A.G. Requestboek S, inv.nr.212,17 juli 1764, fol. 167 e.v.
- 13 A.G. Publicatieboek inv.nr.318, 7 nov. 1750, fol. 190
- 14 A.G. Missivenboek inv.nr.190, 8 juni 1751, fol. 81
A.G. Kamerboek inv.nr.131,29 juni 1782, fol. 28
- 15 R. Stam, Op een pijpepot past een deksel. PKN XII, 46, p. 126-143
- 16 A.G. Vroedschapsboek inv.nr.55,28 juli 1676, fol. 197 vs
- 17 A.G. Vroedschapsboek inv.nr.55,22 mrt. 1677, fol. 229
- 18 A.G. Kamerboek inv.nr.108,18 dec. 1685, fol. 39 vs
- 19 A.G. Kamerboek inv.nr.125,10 juni 1760, fol. 91
- 20 A.G. Requestboek inv.nr.218,18 mrt. 1786, fol. 147 e.v.
- 21 A.G. Pijpenmakersarchief (P.A.) "Memorieboek van alle pijpengereedschappen welke in het pand gebracht worden ten verkoop" inv.nr. 56, 1783-1809
- 22 A.G. P.A. Ingekomen stukken en minuten van uitgaande stukken. inv.nr. 32, 1825-1911
- 23 Gemeente Archief Schoonhoven Oud Archief inv.nr.134, 1777

ANTI-ROOKPALEN

Ingezonden door Joh.de Haan

Hoe moest het met de vreemdelingen, die onwetend met hun rokertje het dorp binnenwandelden, Ook daar was wat op gevonden. De palen om het roken te beletten staan langs de Gouwe, aan het dorp en langs de Noordeindsche weg. Een gewaarschuwd man telt voor twee. Ze zouden hun bekeuring niet ontlopen. Enige voorzichtigheid kon er echter nog wel af. "Vreemdelingen die toch roken betalen slechts 12 stuyvers". Dat bedrag verbeurde ook de inboorling, die hun vuur gegeven had en niet gewaarschuwd. Wie zich afvroeg of hij dan nergens een pijpje in dit dorp kon opsteken kreeg als antwoord: Thuis mag het altijd.

(uit: De kerkspuit van Waddinxveen door C.Neven)

Wie weet iets over deze anti-rookpalen? Reacties naar Joh.de Haan,Dorpstraat 64,1452 PH Ilpendam.